

ЧОРНЕ ОЗЕРО

(КАРА — КОЛ)

РОМАН

Переправившись поромом через Катунь, повозка, запряжена парою невеличких лахматих коненят, покотилась швидко по гладенькій, як стіл, і безкрай, до самих небес, рівнині алтайській.

За Бійськом різноманітили її ще золотисті лани пшениць, такі, що їм кінця-краю не видно, сріблясті простори жит, картопляні поля, вкриті білим квітом, неозорі рожево-зелені килими конюшини, а між ними, мов лати на гігантському покривалі, тут і там поля гречок, проса, кукурудзи. Де-не-де стрічались дерева, поодинці і групами, невеличкі гаї, переліски, а то й далекі села на обрії, а тепер, скільки сягало око, стелилась одноманітна зелена рівнина, без особливих прикрас, але і без них прекрасна. Поперед бігла змійкою дорога, не в'їжджена навіть як слід, бо між двома коліями, вибитими кінськими копитами і колесами повозок, зеленіла ще незаймана смужка, вкрита подорожником і іншими придорожніми травами, з чого видно було, що невеликий рух панував на цих неміряних просторах.

Коней поганяв сам господар, кержак-старовір Басаргін Архип Платонович, мешканець села Шульгин Лог, до якого мали доїхати сьогодні ще, поки смеркне надворі.

Басаргін — візник-професіонал, візникує з дитинства; хлопцем з батьком їздив, привчався, а потім, як виріс, сам візником став.

Жінка його, Мавра, господарила вдома, спершу з наймитами, а потім з синами, як підросли: орала, сіяла, збирала, а він їздив. За тиждень робив один рейс до

Бійська і назад. Туди возив вантажі, здебільшого торговельних і кооперативних установ, звідтам брав пасажирів: останніми роками гори алтайські стали любимим місцем туризму і відпо-

ЧОРНЕ ОЗЕРО

(КАРА — КОЛ)

РОМАН

Переправившись поромом через Катунь, повозка, запряжена парою невеличких лахматих коненят, покотилась швидко по гладенькій, як стіл, і безкрай, до самих небес, рівнині алтайській.

За Бійськом різноманітили її ще золотисті лани пшениць, такі, що їм кінця-краю не видно, сріблясті простори жит, картопляні поля, вкриті білим квітом, неозорі рожево-зелені килими конюшини, а між ними, мов лати на гігантському покривалі, тут і там поля гречок, проса, кукурудзи. Де-не-де стрічались дерева, поодинці і групами, невеличкі гаї, переліски, а то й далекі села на обрії, а тепер, скільки сягало око, стелилась одноманітна зелена рівнина, без особливих прикрас, але і без них прекрасна. Поперед бігла змійкою дорога, не в'їжджена навіть як слід, бо між двома коліями, вибитими кінськими копитами і колесами повозок, зеленіла ще незаймана смужка, вкрита подорожником і іншими придорожніми травами, з чого видно було, що невеликий рух панував на цих неміряних просторах.

Коней поганяв сам господар, кержак-старовір Басаргін Архип Платонович, мешканець села Шульгин Лог, до якого мали доїхати сьогодні ще, поки смеркне надворі.

Басаргін — візник-професіонал, візникує з дитинства; хлопцем з батьком їздив, привчався, а потім, як виріс, сам візником став.

Жінка його, Мавра, господарила вдома, спершу з наймитами, а потім з синами, як підросли: орала, сіяла, збирала, а він їздив. За тиждень робив один рейс до

Бійська і назад. Туди возив вантажі, здебільшого торговельних і кооперативних установ, звідтам брав пасажирів: останніми роками гори алтайські стали любимим місцем туризму і відпо-

чинку. Візникуванням заробляв, як сам казав, тільки на овес для коней, насправді ж залишалося і для нього, і для родини.

Басаргін вів статечний спосіб життя: не кури́в, ніхто не бачив його п'яним. За це користувався пошаною односельчан і клієнтури. Років йому було під сорок, бо у волоссі, стриженому під скобку, і в русявій бороді попадались уже нерідко сріблясті нитки. Був він понурий з вигляду і маломовний, що йшло врозріз з його професією — візники звичайно балакучі, співучі, принаймні така слава про них. Басаргін був іншої вдачі, що, зрештою, не зменшувало його цінності як візника.

Його пасажир, Дмитро Іванович Смирнов, не страждав від його маломовності, навпаки, здавалось, був задоволений, що настирливими розмовами не заважають йому думати.

Дмитро Іванович ніколи не скучав на самоті, навпаки, часто нудився у не своєму товаристві. Візникові він під час їзди кілька разів ставив питання, але той відповідав неохоче, і Дмитро Іванович перестав його турбувати. Він мовчки оглядав незнайомі місця і захоплювався ними.

«Які простори! Які простори!» — повторяв про себе час від часу з гордістю і радістю, що це простори його Вітчизни.

Дмитро Іванович Смирнов не належав до сентиментальних людей. Життя його було нележке, але він перемиг усі злигодні завдяки своєму здоров'ю, силі фізичній і моральній. Могутня фігура, типове руське обличчя, з незначною домішкою азіатського, з невеличкими карими ласкавими очима, широко розставленими, трохи кирпатим носом, повними губами, енергійною нижньою щелепою і ямкою на підборідді, невисокого росту, широкоплечий, трохи незграбний, одначе з усієї його фігури віяло силою, а попри неї — добротою і ласкою. Він любив поезію, музику, любив природу і розумів її. Любив свою неосяжну Вітчизну. Зараз він роздумував, що чекає цей прекрасний, напівпустинний сьогодні край, цю землю, по якій їхав, у найближчі роки, коли ці непочаті, ще незаймані сьогодні землі піднімуть плуги, коли ці безмежні родючі степи засіють, коли тут виростуть радгоспи, коли в елеватори державні потечуть мільйони пудів зерна...

чинку. Візникуванням заробляв, як сам казав, тільки на овес для коней, насправді ж залишалося і для нього, і для родини.

Басаргін вів статечний спосіб життя: не кури́в, ніхто не бачив його п'яним. За це користувався пошаною односельчан і клієнтури. Років йому було під сорок, бо у волоссі, стриженому під скобку, і в русявій бороді попадались уже нерідко сріблясті нитки. Був він понурий з вигляду і маломовний, що йшло врозріз з його професією — візники звичайно балакучі, співучі, принаймні така слава про них. Басаргін був іншої вдачі, що, зрештою, не зменшувало його цінності як візника.

Його пасажир, Дмитро Іванович Смирнов, не страждав від його маломовності, навпаки, здавалось, був задоволений, що настирливими розмовами не заважають йому думати.

Дмитро Іванович ніколи не скучав на самоті, навпаки, часто нудився у не своєму товаристві. Візникові він під час їзди кілька разів ставив питання, але той відповідав неохоче, і Дмитро Іванович перестав його турбувати. Він мовчки оглядав незнайомі місця і захоплювався ними.

«Які простори! Які простори!» — повторяв про себе час від часу з гордістю і радістю, що це простори його Вітчизни.

Дмитро Іванович Смирнов не належав до сентиментальних людей. Життя його було нележке, але він перемиг усі злигодні завдяки своєму здоров'ю, силі фізичній і моральній. Могутня фігура, типове руське обличчя, з незначною домішкою азіатського, з невеличкими карими ласкавими очима, широко розставленими, трохи кирпатим носом, повними губами, енергійною нижньою щелепою і ямкою на підборідді, невисокого росту, широкоплечий, трохи незграбний, одначе з усієї його фігури віяло силою, а попри неї — добротою і ласкою. Він любив поезію, музику, любив природу і розумів її. Любив свою неосяжну Вітчизну. Зараз він роздумував, що чекає цей прекрасний, напівпустинний сьогодні край, цю землю, по якій їхав, у найближчі роки, коли ці непочаті, ще незаймані сьогодні землі піднімуть плуги, коли ці безмежні родючі степи засіють, коли тут виростуть радгоспи, коли в елеватори державні потечуть мільйони пудів зерна...

Коні раптом зупинились, і Дмитро Іванович прокинувся від своїх мрій.

— Чого ми стали? — спитав.

Він глянув уперед і побачив, що коні зупинились перед огорожею в дві грубі жердини і що огорожа ця тягнеться вправо і вліво від дороги й не видно їй ні кінця, ні краю. За огорожею паслась досить велика череда, її стерегли два хлопчаки-підпаски і старий пастух, який непорушно маячив удалині на обрії.

Коли коні зупинились, підпаски прожогом побігли до воріт. Вони бігли наввипередки, а за ними, гнались два молоді собаки, гавкаючи на бігу і намагаючись ухопити один одного зубами за шкіру.

— Біжать відчинити нам ворота,— пояснив візник. Пасажир пожвавився.

— Дітвору треба б чимсь пригостити,— сказав він. Басаргін хмикнув.

— Грішми, чим же іншим. На це чатують від ранку.— Подумавши хвилину, додав: — По п'ятачку, мабуть, забагато, а по три копійчки в самий раз.

Дмитро Іванович порився в своїх кишенях, дістав дві монетки по двадцять копійок і передав хлопчикам, що за цей час уже відчинили ворота і пропускали повз себе повозку.

Хлопчикам було років по десять-дванадцять, обидва були босі, в сірих стареньких свитках, простоволосі, їхні засмаглі личка заясніли від щастя, що несподівано потрапило їм у руки.

— Чия худоба, діти? — спитав ласкаво Дмитро Іванович, пестячи зором дитячі голівки.

— Людська,— відповів старшенький, а менший уточнив:

— Громадська.

— Село далеко?

— У балці,— крикнули обидва разом навздогін повозці, що котилась уже по рівнині в супроводі завзятого собачого гавкоту.

Пси бігли ще деякий час за повозкою, а виконавши ретельно свій обов'язок, з висунутими язиками й опущеними додолу хвостами весело прискакали назад, до своїх господарів.

Коні тим часом бігли шпарко, відчуваючи близькість дому, а сідоки поринули знов кожен у свої думи.

Коні раптом зупинились, і Дмитро Іванович прокинувся від своїх мрій.

— Чого ми стали? — спитав.

Він глянув уперед і побачив, що коні зупинились перед огорожею в дві грубі жердини і що огорожа ця тягнеться вправо і вліво від дороги й не видно їй ні кінця, ні краю. За огорожею паслась досить велика череда, її стерегли два хлопчаки-підпаски і старий пастух, який непорушно маячив удалині на обрії.

Коли коні зупинились, підпаски прожогом побігли до воріт. Вони бігли наввипередки, а за ними, гнались два молоді собаки, гавкаючи на бігу і намагаючись ухопити один одного зубами за шкіру.

— Біжать відчинити нам ворота,— пояснив візник. Пасажир пожвавився.

— Дітвору треба б чимсь пригостити,— сказав він. Басаргін хмикнув.

— Грішми, чим же іншим. На це чатують від ранку.— Подумавши хвилину, додав: — По п'ятачку, мабуть, забагато, а по три копійчки в самий раз.

Дмитро Іванович порився в своїх кишенях, дістав дві монетки по двадцять копійок і передав хлопчикам, що за цей час уже відчинили ворота і пропускали повз себе повозку.

Хлопчикам було років по десять-дванадцять, обидва були босі, в сірих стареньких свитках, простоволосі, їхні засмаглі личка заясніли від щастя, що несподівано потрапило їм у руки.

— Чия худоба, діти? — спитав ласкаво Дмитро Іванович, пестячи зором дитячі голівки.

— Людська,— відповів старшенький, а менший уточнив:

— Громадська.

— Село далеко?

— У балці,— крикнули обидва разом навздогін повозці, що котилась уже по рівнині в супроводі завзятого собачого гавкоту.

Пси бігли ще деякий час за повозкою, а виконавши ретельно свій обов'язок, з висунутими язиками й опущеними додолу хвостами весело прискакали назад, до своїх господарів.

Коні тим часом бігли шпарко, відчуваючи близькість дому, а сідоки поринули знов кожен у свої думи.

Увагу Дмитра Івановича зайняли тепер діти-під-паски. Вони навели його на спогади про власне дитинство, яке минуло загалом безрадісно й швидко. Йому було тепер сорок шість років, а воно стало перед очима так чітко і ясно, немов у казці.

Ось він вертає з дідом Вакулою з кладовища, де похоронили його матір. Батька поховали тиждень тому.

— Що ж будемо робити, сирото? — чує він слова діда, але не розуміє гаразд їх значення. Горе занадто велике, воно осліпило його, приголомшило. Дід В акула — батько материн. Він поховав оце тепер останню свою дочку й вертає з її сином додому.— З цілої родини ми, онуку, тільки вдвох залишились,— плете вголос свої думи дід. Хлопчик іде мовчки, похнюпившись.— Не горюй, якось будемо жити,— додає дід веселіше, щоб підбадьорити внука.— Наймешся завтра в підпасичі, та й підемо разом за громадською худобою.

Пригадує діда, високого, кістлявого, у драному кожусі, якого не скидав майже цілий рік, з великою герлигою в руках.

Дід жалів його. Бувало, за пару крашанок, що від якої господині дістане, цукерку купить, пряника і все ото несе внукові.

Дмитро Іванович сумно посміхається до того далекого, сумного, безповоротно минулого часу. Були в ньому тяжкі хвилини, особливо восени, коли настають дощі, холод, сльота, а він босий, ноги аж чорні, поре-пані до крові, руки — що ця земля, на спині драна свитина, а їсти завжди хочеться, бо, за худобою бігаючи, все з себе витрусиш...

«А були і свої дрібні радощі»,— думає він.

Дитина сприймає життя по-своєму, як воно є, не знавши кращого, задовольняється існуючим, прикрасивши його своєю дитячою фантазією...

Хіба ці підпаски, що дістали по двогривеному, не щасливі зараз? Скільки тепер планів у тих малих голівках, скільки проєктів! Були і в його дитинстві свої радощі. Не все ж було холодно, було і тепло, не все був дощ, було і сонце. А чого варті були походи по гриби, ягоди, вилазки в панські сади! А купання в річці, ловля риби, раків! А вогнища, ночівлі в полі!

— Ех! Дитинство! Скільки в тобі неповторних чарів! — сказав він мимоволі вголос.

Увагу Дмитра Івановича зайняли тепер діти-під-паски. Вони навели його на спогади про власне дитинство, яке минуло загалом безрадісно й швидко. Йому було тепер сорок шість років, а воно стало перед очима так чітко і ясно, немов у казці.

Ось він вертає з дідом Вакулою з кладовища, де похоронили його матір. Батька поховали тиждень тому.

— Що ж будемо робити, сирото? — чує він слова діда, але не розуміє гаразд їх значення. Горе занадто велике, воно осліпило його, приголомшило. Дід В акула — батько материн. Він поховав оце тепер останню свою дочку й вертає з її сином додому.— З цілої родини ми, онуку, тільки вдвох залишились,— плете вголос свої думи дід. Хлопчик іде мовчки, похнюпившись.— Не горюй, якось будемо жити,— додає дід веселіше, щоб підбадьорити внука.— Наймешся завтра в підпасичі, та й підемо разом за громадською худобою.

Пригадує діда, високого, кістлявого, у драному кожусі, якого не скидав майже цілий рік, з великою герлигою в руках.

Дід жалів його. Бувало, за пару крашанок, що від якої господині дістане, цукерку купить, пряника і все ото несе внукові.

Дмитро Іванович сумно посміхається до того далекого, сумного, безповоротно минулого часу. Були в ньому тяжкі хвилини, особливо восени, коли настають дощі, холод, сльота, а він босий, ноги аж чорні, поре-пані до крові, руки — що ця земля, на спині драна свитина, а їсти завжди хочеться, бо, за худобою бігаючи, все з себе витрусиш...

«А були і свої дрібні радощі»,— думає він.

Дитина сприймає життя по-своєму, як воно є, не знавши кращого, задовольняється існуючим, прикрасивши його своєю дитячою фантазією...

Хіба ці підпаски, що дістали по двогривеному, не щасливі зараз? Скільки тепер планів у тих малих голівках, скільки проєктів! Були і в його дитинстві свої радощі. Не все ж було холодно, було і тепло, не все був дощ, було і сонце. А чого варті були походи по гриби, ягоди, вилазки в панські сади! А купання в річці, ловля риби, раків! А вогнища, ночівлі в полі!

— Ех! Дитинство! Скільки в тобі неповторних чарів! — сказав він мимоволі вголос.

Басаргін повернувся подивитись, що з його пасажиром.

Дмитро Іванович збентежився і, щоб сказати що-не-будь, спитав, для чого огорожі, що вони їх бачили.

— Це пасовиська різних сіл, відмежовані огорожею,— пояснив Басаргін, здивований, що такої простої речі можна не знати.— Тепер ми ідемо володінням нашого села,— додав.

— Хіба вже так близько село? — спитав знов Дмитро Іванович.

— Недалеко, кілометрів десять, не більше. Поняття віддали тут було своєрідне.

Дорога пішла тепер ліворуч по такій же безконечній рівнині. Здовж неї йшли телеграфні стовпи. На дротах сиділи рядами ластівки, і під ними дроти вгиналися. З наближенням повозки пташки злітали з характерним писком і, покружлявши, знову сідали на те ж місце. На вершечках телеграфних стовпів зрідка попадались кібчики. Вони пильно поглядали згори на землю, вишукуючи дрібних гризунів, і злітали задовго до наближення повозки. Над дорогою пролітали дрібні кулики і великі кроншнепи з кривими дзьобами, видаючи з себе звуки, подібні до далеких гудків автомашин. Пролетів табунець чирят. Легенький вітерець приносив звідкись запах близької води. Обабіч дороги, ближче і далше від неї, верталися додому попасом отари овець, за ними йшли поважно пастухи з собаками. Собаки зупинялись, обертались до дороги і без видимої злоби, а більше за звичкою, гавкали на повозку.

У долині раптом замаячили фіолетові горби, що зливалися з обрієм. Це були вже передгір'я Алтаю.

Смирнов зітхнув від зворушення.

— До Чемала далеко? — спитав він.

— Як будете їхати,— відповів по хвилині візник.— Можна доїхати за тиждень, можна і за три дні.

Басаргін оповів, які села зустрінуться по дорозі і яка віддаль між ними.

— Перед Чемалом буде Елікмонар,— сказав він по деякій мовчанці,— районне містечко. Район — аймак по-ойротськи. Базари там. Буває, і наші туди їздять, але рідко. Там уже здебільшого ойроти, мешканці гірського Алтаю, нація, можна сказати, пуста.

Басаргін повернувся подивитись, що з його пасажиром.

Дмитро Іванович збентежився і, щоб сказати що-не-будь, спитав, для чого огорожі, що вони їх бачили.

— Це пасовиська різних сіл, відмежовані огорожею,— пояснив Басаргін, здивований, що такої простої речі можна не знати.— Тепер ми ідемо володінням нашого села,— додав.

— Хіба вже так близько село? — спитав знов Дмитро Іванович.

— Недалеко, кілометрів десять, не більше. Поняття віддали тут було своєрідне.

Дорога пішла тепер ліворуч по такій же безконечній рівнині. Здовж неї йшли телеграфні стовпи. На дротах сиділи рядами ластівки, і під ними дроти вгиналися. З наближенням повозки пташки злітали з характерним писком і, покружлявши, знову сідали на те ж місце. На вершечках телеграфних стовпів зрідка попадались кібчики. Вони пильно поглядали згори на землю, вишукуючи дрібних гризунів, і злітали задовго до наближення повозки. Над дорогою пролітали дрібні кулики і великі кроншнепи з кривими дзьобами, видаючи з себе звуки, подібні до далеких гудків автомашин. Пролетів табунець чирят. Легенький вітерець приносив звідкись запах близької води. Обабіч дороги, ближче і далше від неї, верталися додому попасом отари овець, за ними йшли поважно пастухи з собаками. Собаки зупинялись, обертались до дороги і без видимої злоби, а більше за звичкою, гавкали на повозку.

У долині раптом замаячили фіолетові горби, що зливалися з обрієм. Це були вже передгір'я Алтаю.

Смирнов зітхнув від зворушення.

— До Чемала далеко? — спитав він.

— Як будете їхати,— відповів по хвилині візник.— Можна доїхати за тиждень, можна і за три дні.

Басаргін оповів, які села зустрінуться по дорозі і яка віддаль між ними.

— Перед Чемалом буде Елікмонар,— сказав він по деякій мовчанці,— районне містечко. Район — аймак по-ойротськи. Базари там. Буває, і наші туди їздять, але рідко. Там уже здебільшого ойроти, мешканці гірського Алтаю, нація, можна сказати, пуста.

Смирнов насторожився.

— Чому? — спитав.

— Та мешкають у юртах, не вмиваються, бань не визнають, жеруть конятину, п'ють араку, тобто горілку з молока, слабку таку. Вони її четвертями п'ють. А руської людини вони не поважають.

— Чому? — здивувався Смирнов.

— А хто їх знає, самолюбива нація.

— Може, росіяни їх кривдять? — спитав знов Дмитро Іванович.

— Боронь боже. Хто їх кривдить?! Самі себе кривдять, бо роботи не люблять. Ото отари пасуть, араку п'ють, і вся їхня робота. Навіть хат не будують, хоч лісам краю не видно. У юртах живуть таких, що в них зайти страшно. Брудно там, дим, темно, холодно. Адже вкриті тільки корою, а живуть в них віками. Вимирає поволі ця нація. Трахома там та й погані хвороби...

Смирнов замислився. Невже все це правда, що говорить візник?

— Лікарі є там? — спитав він знову.

— Є в Елікмонарі, там і лікарня, і амбулаторія, є і в Чемалі, але вони не йдуть у лікарню, не вірять, до шаманів ходять лікуватись, а у тих звісно, яке лікування.

Ця новина була ще разючіша. Дмитро Іванович не міг уявити, що шаманізм процвітає і досі, на одинадцятім році революції.

— Чого дивуватись, — сказав спокійно Басаргін.— Кому охота забиратись у ті гори та боротися з ним?

Це було цілковите відкриття. Смирнов ще раз переконався, як мало вивчений цей край, як мало знають про нього навіть спеціалісти, не то що звичайні письменні люди. І він почав уявляти собі шамана-чаклуна, якого ніколи не бачив, розмову з ним і... боротьбу.

Тим часом показалося село, досі сховане в балці. Дорога тут була вже добре в'їжджена і втоптана, широка, як великий шлях, нею гнали діти худобу, якої майже не видно було з-за хмар куряви, збитої її ногами.

Смирнов насторожився.

— Чому? — спитав.

— Та мешкають у юртах, не вмиваються, бань не визнають, жеруть конятину, п'ють араку, тобто горілку з молока, слабку таку. Вони її четвертями п'ють. А руської людини вони не поважають.

— Чому? — здивувався Смирнов.

— А хто їх знає, самолюбива нація.

— Може, росіяни їх кривдять? — спитав знов Дмитро Іванович.

— Боронь боже. Хто їх кривдить?! Самі себе кривдять, бо роботи не люблять. Ото отари пасуть, араку п'ють, і вся їхня робота. Навіть хат не будують, хоч лісам краю не видно. У юртах живуть таких, що в них зайти страшно. Брудно там, дим, темно, холодно. Адже вкриті тільки корою, а живуть в них віками. Вимирає поволі ця нація. Трахома там та й погані хвороби...

Смирнов замислився. Невже все це правда, що говорить візник?

— Лікарі є там? — спитав він знову.

— Є в Елікмонарі, там і лікарня, і амбулаторія, є і в Чемалі, але вони не йдуть у лікарню, не вірять, до шаманів ходять лікуватись, а у тих звісно, яке лікування.

Ця новина була ще разючіша. Дмитро Іванович не міг уявити, що шаманізм процвітає і досі, на одинадцятім році революції.

— Чого дивуватись, — сказав спокійно Басаргін.— Кому охота забиратись у ті гори та боротися з ним?

Це було цілковите відкриття. Смирнов ще раз переконався, як мало вивчений цей край, як мало знають про нього навіть спеціалісти, не то що звичайні письменні люди. І він почав уявляти собі шамана-чаклуна, якого ніколи не бачив, розмову з ним і... боротьбу.

Тим часом показалося село, досі сховане в балці. Дорога тут була вже добре в'їжджена і втоптана, широка, як великий шлях, нею гнали діти худобу, якої майже не видно було з-за хмар куряви, збитої її ногами.